

1805-1808. Studiind acest document, cercetătoarele au realizat o demonstrație a modului în care analiza antropologică poate fi aplicată documentelor juridice și istorice. Cel de-al doilea material constă în studiul a 40 de filme franceze, în principal realizate în jurul anilor 1930. Filmele, la fel ca și literatura, tind să releve emoțiile și relațiile umane într-un mod caracteristic, reprezentativ pentru cultura respectivă. Pe seama acestor filme, autoarele au analizat teme precum : imaginea tatălui, ca erou expus unor suferințe (inclusiv de ordin erotic), vicisitudinile impulsului uman (legate de proprietate, de dragoste etc.), accidentele justiției, precum și marile experiențe de dezamăgire de care se ocupă filmele franceze. În final, un al treilea material utilizat l-au constituit testele proiective (în special cele cu imagini sau cu pete de cerneală), autoarele descriind în detaliu atitudinile francezilor față de aceste teste, teama copiilor de personajele imaginare malefice, cu a căror existență sunt păcăliți de părinți pentru a fi cuminiți, dorința de a învinge teama de întuneric și de străin, reprimări și refulări ale agresivității verbale și motorii, reacția la culori.

În final, autoarele subliniază faptul că nu trag concluzii din aceste studii, ci lansează ipoteze despre personalitatea francezilor, pe baza datelor la care au avut acces.

Această carte descrie un experiment de cercetare reușit, realizat de la distanță, asupra unei culturi atât de complexe cum este cea franceză, în urma căruia au fost obținute informații remarcabile, de mare valoare, unele dintre ele chiar inaccesibile metodelor clasice de investigare. Cartea este astfel cu atât mai valoroasă, cu cât introduce o perspectivă nouă, originală, un alt punct de vedere asupra societății franceze, aducându-și astfel contribuția

unică la cunoașterea și pătrunderea acestei remarcabile culturi.

**Ioana-Irina Cristescu
Gheorghiu Geană**

**Carlo C. Jaeger, Ortwin
Renn, Eugene A. Rosa și
Thomas Webler**

*Risk, Uncertainty and Rational
Action*, Londra, Earthscan
Publication, 2001, 320 p.

Risk, Uncertainty and Rational Action face parte din impresionanta serie a Editurii Earthscan dedicată riscului ca subiect, fiind o analiză critică a paradigmei alegerilor raționale (*rational action paradigm*, prescurtat RAP, cum o numesc autorii), paradigmă ce a furnizat pentru mult timp cadrul teoretic exclusiv al abordărilor de risc. Prezentând valențele și neajunsurile RAP, autorii sunt de părere că „noua modernitate” înseamnă „raționalități multiple”, atât în ceea ce privește tipurile de risc, cât și în ceea ce privește abordările, percepțiile acestora ; prin urmare, propun alte perspective, alternative la RAP, fără a dori deconstrucția paradigmei. Cartea se structurează astfel în două părți, dintre care prima – „The Rational Actor World” (35-155) – este o veritabilă sinteză multiperspectivistă asupra paradigmei alegerilor raționale, autorii prezentând fundamentele filosofice, implicațiile teoretice ale paradigmei în diverse discipline socio-umane, analize decizionale și abordări cantitative „raționale” în legătură cu riscuri, respectiv implicațiile paradigmei asupra agentului social și asupra organizațiilor. A doua parte – „Looking for other Worlds” (159-296) – prezintă posibile alternative ce ar putea deschide domeniul studiilor

de risc. Asemenea post-moderniștilor, autorii sunt de părere că „raționalitățile multiple” apar sub forma diferitelor „structuri narative” și în consecință perspectivele „lumii celeilalte” se constituie sub forma unei încercări de a realiza o concepție teoretică amplă – un „discurs cooperativ asupra riscului” sau o raționalitate dialogică (*dialogical rationality*) – prin alăturarea unor teorii ale „acțiunilor discursive” (de exemplu teoria culturală, teoria critică a lui Habermas, influențe ale teoriei reprezentărilor sociale, fenomenologiei, teoria sistemelor sociale și comunicației ecologice dezvoltate de Luhmann etc.).

Cartea este o reușită în ceea ce privește sinteza perspectivelor teoretice mai sus menționate, rezultatul fiind o analiză complexă asupra riscului, reușind astfel să scăpăm din mult-citatele simplificări de tipul: risc = risc tehnologic; risc = risc global; abordare de risc = RAP. Lucrarea este totodată și un exemplu pentru ceea ce înseamnă interdisciplinaritate. Înșiși autorii – specialiști de referință în studiul riscului (Carlo C. Jaeger, specialist în studierea și modelarea sistemelor sociale la Institutul de Studiere a Impactului Climatic din Postdam; Ortwin Renn, sociolog al mediului înconjurător la Universitatea din Stuttgart; Eugene A. Rosa, profesor de politici de mediu la Washington State University; Thomas Webler, cercetător în studii de mediu la New England) – au fost sceptici la început în privința reușitei acestei colaborări, care trebuia să aibă ca finalitate „o carte ce combină sistematic literatura analitică și managementul riscului cu literatura crescândă, dedicată riscului de către științele sociale” (10), în condițiile în care cei patru, deși studiau riscul, au folosit adesea perspective diferite. În prefață, autorii introduc conceptul de risc chiar prin „circumstan-

țele riscante” ale colaborării: aceasta a început în timpul unei cine la un restaurant din Zürich (ironia a făcut ca, ulterior, restaurantul să poarte numele de *The Crazy Cow* – Vaca nebună!), cu ocazia unui seminar asupra schimbării climatice din 1992 (când s-au întâlnit toți patru pentru prima oară), a continuat prin scrierea simultană în țări diferite, de o parte și de alta a Oceanului Atlantic, și s-a finalizat peste nouă ani, perioadă în care părți ale manuscrisului au fost supervizate de alți specialiști de prestigiu și au fost prezentate la conferințe internaționale.

Contextul analizei este reprezentat de socioculturalul în care „riscul este o nouă conștiință”. Cu toate acestea – insistă autorii, asemenea lui Ulrich Beck –, a privi lumea doar din perspectiva riscului este un nonsens, întrucât alături de „relele” produse, avem de-a face cu „bunuri” tehnologice: inovații ce pot reduce riscul, practici manageriale ce au rol în planificări sigure și vigilente. Problema se multiplică însă, pentru că fiecare val de inovare și fiecare efort pentru a mări siguranța poate să aducă și consecințe nedorite, noi riscuri (13-14). Riscul nu este considerat o invenție sau un efect al modernismului, ci constitutiv condiției umane, doar că în „noua modernitate” ne situăm într-o etapă avansată a riscului, când ele devin (eco)sisteme, globale. Epistemologia riscului devine posibilă însă numai dacă cunoaștem antonimul, drept pentru care autorii fac mereu trimiteri la termeni ca „securitate”, „siguranță”, „încredere” și – asemenea lui Anthony Giddens – vorbesc despre „securitatea ontologică”, despre credința oamenilor în continuitatea identității lor de sine și în constanța împlinirilor sociale și a mediului natural, riscul fiind situația sau evenimentul în care ceva ce posedă valoare umană (inclusiv omul) este pus în pericol, iar

rezultatul este incert. Riscul nu este deci văzut doar la nivel macrosocial și exogen (cum se întâmplă frecvent în abordările tehnologice), ci și la nivel microsocal, situațiile de alegere, cele decizionale fiind exemple concludente în acest sens.

Prin urmare – și printre altele în acesta constă noutatea abordării –, analizele de risc nu pot fi restrânse la cele instituționale, la nivel macro, și a vorbi în contextul riscului doar despre fenomene tehnologice ar fi greșit. Punctul de vedere RAP se bazează pe considerentul că oamenii sunt ființe raționale și relaționale, motivate de interese personale, evaluând conștient alternativele de acțiune printre care pot să aleagă (23). Cu alte cuvinte, agenții raționali teoretic sunt capabili să evite riscul, care devine astfel o problemă de rațiune. Teoria a fost pe drept transpusă din universul microsocal în cel instituțional: s-a considerat că organizațiile, la rândul lor, acționează ca agenți raționali, întrucât ele nu pot să existe sau să ia decizii fără agenți.

Discutând relevanța paradigmei pentru nivelul micro și macro, perspectiva analizei poate fi cu ușurință pusă alături de analiza deja clasică a lui Jon Elster din *Nuts and Bolts for the Social Sciences*, autorii insistând, la fel ca și Elster, asupra importanței unor dualități de tipul: așteptări-posibilități, planificări pe termen scurt-pe termen lung, sentimente-norme sociale etc., ca factori perturbatori ai alegerilor raționale. Această asemănare reiese și din întoarcerea la substraturile filosofice ale paradigmei, precum și din prezentarea implicațiilor RAP pentru diferite discipline.

În psihologie, RAP are două abordări importante: abordarea habituală și abordarea așteptării de valori. Prima postulează că oamenii acționează fie ca organisme instinctive, dirijate biologic, fie ca membri determinați social ai unor unități

sociale mai largi. Din acest punct de vedere, acțiunile nu sunt rezultatul raționamentelor în legătură cu consecințe, ci își au originea în învățare, în presiunea socială sau în conformitate. Cu alte cuvinte, acțiunile sunt raționale, numai că ele vizează preferințe în raport cu acceptarea persoanei de către altul generalizat, raționalitatea fiind un vehicul pentru a satisface necesitățile de bază pentru existența sociobiologică: recompense pozitive și suport social. Abordarea așteptării consideră actorii ca fiind conduși de așteptările subiective legate de consecințele alegerilor, deci este asemănătoare teoriei utilităților din economie, numai că accentul se pune pe reprezentarea consecințelor, ce pot fi reale, percepute, iraționale sau simple producții ale fanteziei (reprezentări personale sau mentale în legătură cu consecințe). Prin urmare, această abordare susține, pe de o parte, orientarea atomistă a RAP – din moment ce valorile nu pot fi justificate prin semnificații raționale, iar actorii sociali diferă în funcție de valorile la care aderă, și astfel, fiecare individ deliberază singur în funcție de reprezentarea utilităților așteptate –, iar pe de altă parte, se apropie abordării habituale – oamenii putând orienta acțiunile în funcție de un set de valori comune grupului din care fac parte (de exemplu reprezentarea socială a consecințelor) (54).

În sociologie, RAP apare în teoria schimburilor și în alegerile raționale, la autori ca Jon Elster, James Coleman, Gary Becker, teoreticienii jocului etc., conceptul-cheie fiind în majoritatea cazurilor utilitatea subiectivă așteptată (*subjective expected utility*): agenții iau în calcul alternative, alternativa care produce cea mai mare utilitate subiectivă fiind preferată. Cu alte cuvinte, citându-i pe Herrnstein și Mazur (26): „Azi maximalizarea utilităților, cunoscută și ca *teoria alegerilor raționale*,

este folosită pentru a analiza nu numai piața, ci și legea, familia, statul, comportamentul animalelor în natură. Cercetătorii din domeniul științelor socioumane utilizează teoria pentru a explica cum anume criminalii ajung să comită crime, cum anume ei se autojustifică și se exprimă, cum anume cuplurile decid între a avea BMW-uri sau copii, cum anume sunt implementate coduri de lege, chiar și cum anume veriverițele caută ghindă”.

Neajunsurile paradigmei, în opinia autorilor, provin din diferite contexte decizionale. Ei îl citează pe Neil Smelser care promovează, la rândul lui, adăugiri: RAP este un instrument teoretic puternic care însă este util doar în anumite condiții, printre care situații bine structurate social, în care actorii sunt angajați strategic, cu preferințe și acțiuni ale căror rezultate de succes pot fi estimate (de exemplu, piețe bine stabilite, în anumite cazuri competițiile politice etc.), adică în situații în care alegerea este instituționalizată. În realitate însă sunt o serie de situații în care intervin „forțe nonraționale” (de exemplu, ambivalențe atitudinale), când RAP poate da faliment. Deciziile sunt frecvent influențate prin așa-numitul raționament strategic (*strategic reasoning*) (jocuri de putere, interese și răspunsuri instituționale), deci de o serie de variabile contextuale ce intervin în modelarea estimărilor personale asupra riscului: numărul așteptat de pierderi și fatalități, potențialul catastrofic, caracteristicile situației, credințele în legătură cu cauzele riscului etc., constituind biasuri decizionale (104).

Prin urmare, în studiile de risc ar fi foarte importantă abordarea din punctul de vedere al percepției riscului. În acest sens, autorii subscriu abordării constructiviste a lui Ulrich Beck din *Risk Society*: riscul depinde de interpretări cauzale, inițial riscul există în termeni (științifici sau anti-

științifici) de cunoștințe despre risc, astfel riscul poate fi schimbat, mărit, dramatizat sau redus în cadrul diferitelor cunoștințe, fiind în mod particular deschis către definiții și construcții sociale. Jaeger, Renn, Rosa, Webler propun, în acest sens, o analiză discursivă a riscului, o serie de abordări caracteristice „realităților discursive”.

Perspectiva socioantropologică înseamnă patru percepții culturale de risc: *amenințare* (sabia lui Damocles). Riscul apare ca o amenințare randomizată și se produce fără a putea fi anunțat *a priori*, această imagine fiind legată de riscuri provenite din surse artificiale, întrucât dezastrele naturale sunt considerate a avea apariții regulate, predictibile sau fiind în relație cauzală, temporală sau magică cu alte evenimente; *riscul care ucide lent* (cutia Pandorei) este amenințarea invizibilă asupra sănătății și bunăstării, cunoștințele despre risc provenind din diferite surse de informare și nu din experiențe personale (de exemplu, aditivi alimentari, pesticide în apa de băut etc.); *riscul în funcție de costuri și beneficii* este asemănător percepției riscului în termeni tehnici (de exemplu, speculații monetare); *riscul voluntar* – testarea deprinderilor tehnice sau de altă natură în vederea managementului riscului (105).

Riscul este o problemă de reprezentare și pe planul politicilor aferente, care definesc „riscul acceptabil” sub forma unor termeni ca: cea mai bună tehnologie de control (*best available control technology*), fără efecte adverse observabile (*no observed adverse effects level*), atât de redus cât este posibil (*as low as reasonably achievable*), principiul precauției, analiza costuri-beneficii, conceptul bugetului optim etc. (117). În asemenea decizii, constrânse de variate norme instituționale și de posibilitatea exteriorizării pe diferite planuri (mediu, societate etc.) ale riscului,

frecvent criteriul „cel mai bun cu putință” (*most preferred*) este alternativa ce maximizează anumite bunuri ; ceea ce înseamnă că în deciziile macrosociale, ce implică riscuri, de cele mai multe ori nu se ia în vedere optimizarea, ci satisfacerea, ceea ce, pe de o parte, denotă așa-numita raționalitate constrânsă (*bounded rationality*), adică forme sub-optimale ale raționalității (146), iar pe de altă parte, ar putea însemna și faptul că organizațiile sunt mai raționale decât indivizii, pentru că sunt mai supuse controlului (burocratic și tehnologic), și totodată mai eficiente, pentru că pot să exteriorizeze costurile sociale și de mediu al riscului, implicând astfel burocrății adiționale : protecția socială și de sănătate, structuri statale și civile de protecția mediului (167).

Ulterior, aceste forme de risc reprezentate politic și deciziile luate în legătură cu ele sunt comunicate către părți interesate ca : guvernul, corporațiile, grupuri industriale, media, oameni de știință, organizații profesionale, grupuri de interes ale publicului și indivizi particulari, generând dispute despre risc (*risk debates*). Participarea publicului în managementul riscului, adică „discursurile cooperative”, reprezintă o alternativă teoretică de abordare a riscului, ce trece dincolo de clasicele decizii instituționale, așa-numitele *decide, announce, defend*, totodată fiind și metoda empirică ce s-a impus cu succes în managementul de risc, autorii – în special Renn și Webler – numărându-se printre promotorii discursurilor cooperative în situații decizionale ce vizează proiecte de mediu cu risc (de exemplu, amplasarea unor depozite de deșeuri periculoase).

Discursurile cooperative asupra riscului sunt analizate din perspective comunicațional-interacționiste : are loc fenomenul de amplificare socială a riscului, deci impacturile unui eveniment advers sunt

percepute în contextul combinațiilor dintre consecințe fizice directe ale evenimentului și interacțiunile cu procese psihologice, sociale, instituționale și culturale. Riscul sau posibilitatea unui efect advers sunt interpretate în funcție de percepțiile, schemele mentale și motivele, scopurile politice ale diferitelor grupuri, deci comportamentul în condiții de risc depinde de aceste variabile socioculturale. Respectivele interpretări se organizează în mesaje și în funcție de cum răspund grupurile la informații referitoare la risc, ei alcătuiesc „stații de amplificare” (171), ce „funcționează” pe bază de reguli (standarde profesionale, interese instituționale etc.), influențând astfel în anumite direcții răspunsurile comportamentale, comunicaționale, care, la rândul lor, pot avea efecte secundare : modificarea percepțiilor, imaginilor, atitudinilor (de exemplu, atitudini antitehnologie, apatie); impact asupra economiei (scăderea valorilor imobilelor, a turismului într-o zonă de risc); presiuni politice, sociale și *feed-back* asupra riscului (riscul va fi reîncadrat ca având un impact mai redus); repercusiuni asupra altor tehnologii (stabilirea de niveluri de risc mai mari sau mai mici). Metafora arenei se înscrie perfect în această abordare, denotând mecanismul influențării deciziilor instituționale. Metafora este a unor arene politice, unde rezultatul depinde nu numai de acțiunile, interacțiunile grupurilor de lobby sau a indivizilor, ci și de reguli structurale ale arenei și de efecte de interacțiune între competitori. Succesul în arenă este în funcție de posibilitatea mobilizării de resurse ce pot fi folosite pentru a capta atenția, suportul publicului, sau pentru a influența regulile arenei.

În abordarea riscului din perspectiva „structurilor narative” în care este plasat și în funcție de care este perceput sunt apoi extrapolate teorii importante din științele

socioumane. Teoria culturală a riscului se bazează pe faptul că în fiecare societate există variate forme de raționalități, unele competitive (*competing rationalities*), înțelegerea lumii fiind puternic mediată de sisteme de valori, prin urmare, comunicarea riscului trebuie să fie orientată către crearea de înțelesuri împărtășite (*shared meaning*) și încredere (*trust*) (184-185); cu alte cuvinte, managementul riscului, raționalitățile instituționale nu trebuie să pună în pericol supraviețuirea culturală. De exemplu, dacă într-o societate echitatea este o valoare fundamentală, o normă socială, deciziile trebuie să ia în considerare preocuparea față de echitate (abordarea *environmental justice*).

Teoria sistemelor sociale – teoria lui Niklas Luhmann – se încadrează și ea în abordările comunicaționale ale riscului. În acest sens, riscul poate produce conflicte între subsisteme, poate mări potențialul pentru efecte nedorite asupra sistemelor învecinate. De exemplu, riscul epuizării de resurse produce nu numai probleme economice (creștere de prețuri), ci și modificări în cadrul subsistemelor politice, cum ar fi creșterea importanței politicilor de mediu, ceea ce produce noi coduri comunicaționale și norme de acțiune.

Teoria acțiunii comunicative, propuse de Habermas, devine și ea o alternativă la monologia RAP. Acțiunea comunicativă este prin excelență dialogică, în sensul că raționalitatea are origini sociale, deci nu este posibil să detectăm dacă o persoană acționează sau nu rațional fără să cunoaștem situația socială a persoanei. Acționăm rațional doar dacă experiențele noastre din trecut, cunoștințele culturale și alți actori o confirmă. Prin urmare, interacțiunea socială este indispensabilă pentru alegerile raționale.

Influența lui Habermas asupra lucrării se poate exprima și sub forma unei concluzii: cartea prezentată putând fi nu-

mită „o formă plurală” de a vorbi despre risc: pe de o parte, din perspectiva „raționalității monologice” – reprezentată de paradigma alegerilor raționale –, pe de altă parte, din perspectivă „dialogică” – reprezentată însă nu numai de acțiunile comunicative, ci și de toate formele de „structuri narative” în care este plasat riscul. Este vorba deci despre o lectură utilă nu numai pentru cei preocupați de studiile de risc, ci și pentru cei care doresc o sinteză pertinentă asupra raționalităților multiple.

Laura Nistor

History and Anthropology,
vol. 16, nr. 3, septembrie 2005

Revista *History and Anthropology* reprezintă unul dintre puținele periodice care trec dincolo de clasică abordare a evoluției unei singure discipline, propunând proiectul euristic al viziunii interdisciplinare.

Inițiată în 1990, sub egida prestigiosului grup editorial Routledge, *History and Anthropology* este o publicație trimestrială. Ea apare în lunile martie, iunie, septembrie și decembrie (de regulă sub formă de numere tematice) și reunește în articolele sale zestrea epistemologică a istoriei cu cea a antropologiei, făcând astfel din înțelegerea de tip diacronic o premisă pentru demersul explicativ în studiul culturilor. În paginile acestei reviste, așa cum se menționează pe contracopertă, putem găsi articole despre: „schimbări economice, religioase sau lingvistice; sisteme coloniale europene și noneuropene; transformări ale artei și culturii materiale; studii de gen în perspectivă istorică și culturală; întâlniri cu și imagini despre «ceilalți»; influențele reprezentărilor antropologice asupra conștiinței și culturii